

החיוב של מצוות פרו ורבו

סטיב אפשטיין

לכבוד הכרך התשיעי של חידושי תורה @ NDS, אני עוסק במאמר זה בנושא בהלכות לידה – המחלוקת המפורסמת במסכת יבמות ביחס לחיוב של מצוות "פרו ורבו".

לפי בית הלל חייב אדם להוליד גם בת וגם בן על-מנת לקיים מצווה זו ואילו לפי בית שמאי על האדם להוליד שני בנים¹.

מה הוא הבסיס למחלוקת זו?

הגמרא יבמות ס"א: ס"ב. מנתחת שאלה זאת וטוענת:

לפי בית הלל, המצווה של "פרו ורבו" הנה חלק מן החיוב הכללי של "והלכת בדרכיו" – (Imitatio Dei) זהו החיוב לחקות את הקב"ה – "מה הוא רחום אף אתה רחום, מה הוא חנון אף אתה חנון, מה הוא יצר איש ואשה – 'זכר ונקבה ברא אותם', אף לך יש חיוב להוליד בן ובת – 'פרו ורבו ומלאו את הארץ'".

לעומת זאת, בית שמאי לומדים את ההלכה של פרו ורבו ממעשיו של משה רבינו. משה פרש מאשתו אחרי לידת אליעזר, בנו השני. לכן, צריך להניח שמשה רבינו, רבן של ישראל, איש ההלכה האולטימטיבי, לא היה פורש מאשתו כל עוד לא קיים את המצווה החשובה הזאת. ולכן הקיום של המצווה הוא בהולדת שני בנים כמו שעשה משה.

לעניות דעתי אפשר לנתח את המחלוקת הזאת בגמרא באופן יותר אבסטרקטי, יותר קונספטואלי, לגבי הבסיס העיקרי של מצוות פרו ורבו.

לפי גישת בית הלל, הבסיס העיקרי של מצוות פרו ורבו הוא ההמשכיות של האנושות, כמו שכתוב בספר ישעיהו: "לא תהו בראה לשבת יצרה" – שהקב"ה לא ברא את העולם להישאר שומם, אלא על מנת שאדם יישב אותו. לכן, לפי בית הלל, יש לנו אחריות ליישב את העולם ולהבטיח את הקיום של הדור הבא. אנו מקיימים חיוב זה דרך יצירת בן ובת שיכולים פיזית להוליד עוד ילדים ולהבטיח את ההמשכיות של האנושות בעולם.

1. אני מסביר את המחלוקת של בית הלל ובית שמאי לפי הפשט במשנה כמו שמפרש רש"י ולא לפי ההסבר של רבי נתן בגמרא שאומר שבית שמאי פוסק שהחיוב במצוות פרו ורבו הוא שני זכרים ושני נקבות או זכר ונקבה ולפי בית הלל שהחיוב במצוות פרו ורבו הוא או זכר או נקבה.

בית שמאי, לעומת זאת, סוברים כי הבסיס העיקרי של מצוות פרו ורבו הוא ההמשכיות של תורת משה, של המסורה, של ברית אלוקים, לכן, בית שמאי מחייבים הולדת שני בנים משום שהחויב הבסיסי של לימוד תורה והעברת המסורה שייך לבנים, כמו שכתוב: "ולמדתם את בניכם לדבר בם" או והודעתם לבניך ולבני בניך.² ולגישתם, לצורך קיום המצווה נדרשים שני בנים דווקא ולא די באחד משום שלא רוצים לסמוך יותר מדי על אדם אחד שיבצע משימה כל כך קריטית או בשפת ההנדסה, למנוע מצב של "single point of failure".

בגמרא במסכת יבמות ס"ב, ישנה מחלוקת מפורסמת נוספת בין רבי יוחנן וריש לקיש ביחס למצוות פרו ורבו. המקרה הנדון הוא של אדם שאינו יהודי שמחליט להתגייר לבד בלי הילדים שלו. האם גר זה קיים את מצוות "פרו ורבו" ברגע שהוא מתגייר כיון שהינו אב לילדים או שמא הוא צריך להתחיל להוליד ילדים מחדש כיהודי?

לפי רבי יוחנן, הגר מקיים את מצוות "פרו ורבו" ברגע שהוא מתגייר בשל הילדים שנולדו לו על אף שאינם יהודים.

לעומת זאת, פוסק ריש לקיש ש"גר שנתגייר כקטן שנולד דמי" ולכן מה שהגר עשה בעבר אינו רלוונטי והגר חייב להוליד ילדים חדשים כיהודי על-מנת לקיים מצוות "פרו ורבו".

אפשר, לעניות דעתי, לתלות את המחלוקת בין רבי יוחנן לריש לקיש במחלוקת בית הלל ובית שמאי!³

רבי יוחנן מסכים עם בית הלל שהבסיס העיקרי של מצוות פרו ורבו היא ההמשכיות של האנושות, לכן הגר קיים את מצוות "פרו ורבו" ברגע שהוא מתגייר משום שהוא כבר הביא ילדים לעולם – הוא כבר יישב את העולם.⁴

אבל, ריש לקיש שמסכים עם בית שמאי לפיהם הבסיס העיקרי של מצוות "פרו ורבו" היא ההמשכיות של התורה, של המסורה היהודית, פוסק במפורש שהגר לא קיים שום מצווה בהולדת ילדים שאינם יהודים, שאינם נאמנים לברית אלוקים!⁵

2. אפשר להוסיף לפי בית שמאי שיש קשר הדוק בין המצווה ללמד את הנכדים תורה שלומדים במסכת קידושין – "לבניך ולבני בניך" לאפשרות לקיים מצוות פרו ורבו אם הנכדים כמו שכתוב במסכת יבמות ביחס למצוות פרו ורבו "בני בנים הם כבנים"
3. בדרך כלל רבי יוחנן נוטה לשיטת בית הלל ואילו ריש לקיש לשיטת בית שמאי משום האופי הדומה – עיין בכתבה של אלי ויצל על הוויכוחים בין רבי יוחנן לריש לקיש
4. רבי יוחנן אפילו אמר במפורש שהבסיס של מצוות פרו ורבו בדף שלנו היא "לשבת יצרה" לכן כשהילדים מתו אדם לא קיים מצווה ובמסכת בכורות מ"ז, רבי יוחנן מסביר במפורש שהבסיס של ההלכה של הגר שמתגייר היא "שְׁבֵת" כמו שהסברתי
5. הגמרא אומרת שעבד חייב אפילו לרבי יוחנן להתחיל להוליד ילדים מחדש אחרי שהוא משתחרר משום "שאיין לו חייס", אפשר לתרץ לפי תוספות ד"ה "הכל מודים" שעבד כן מקיים החויב של "שְׁבֵת" אבל לא פריה ורביה כמו שהסברתי את שיטת רבי יוחנן. ועיין עוד תוס' חגיגה ב: ד"ה "לא" ותוס' גיטין מ"א: ד"ה "לא" ומה שתיירץ המנחת חינוך מצוה א אות יט על חציו עבד וחציו בן חורין .

כשמסתכלים על הלכות פריה ורביה בשלחן ערוך אבן העזר א או הלכות אישות של הרמב"ם ט"ו, ברור מאליו שפוסקים כמו בית הלל והחייב של מצוות "פרו ורבו" קיומו בהולדת בן ובת. אולם, מקריאת ספר בראשית, ניתן לטעון כי אבותינו דווקא נטו לצד של בית שמאי.⁶

אברהם היה בעל ברית היחידי בעולם ונולדו לו שני בנים – אחד שהמשיך בדרך שלו (יצחק), ואחד שלא (ישמעאל). יצחק, אף הוא היה המאמין היחידי בעולם וגם לו נולדו שני בנים – אחד שהמשיך בדרך שלו (יעקב) ואחד שנטה מדרכו (עשו)⁷. ואפילו משה ויוסף היו נתונים במצבים שחשבו שהם יהיו היהודים היחידים ששרדו או שישרדו⁸, וגם להם נולדו שני בנים כל אחד.

הציווי לפרות ולרבות מופיע בספר בראשית חמש פעמים:

1. בראשית א', כ"ב – ציווי לדגים ולציפורים: "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים, לֵאמֹר: פְּרוּ וּרְבוּ, וּמְלֵאוּ אֶת-הַמַּיִם בַּיַּמִּים, וְהָעוֹף, יָרֵב בְּאֶרֶץ".
2. בראשית א', כ"ח – ציווי לאדם הראשון: "וַיְבָרֶךְ אֹתָם, אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ, וְכִבְשֶׁהָ".
3. בראשית ט', א – ציווי לנח ובניו: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים, אֶת-נֹחַ וְאֶת-בְּנָיו; וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ, וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ".
4. בראשית ט', ז – ציווי נוסף לנח ובניו: "וְאֹתָם, פְּרוּ וּרְבוּ; שִׁרְצוּ בְּאֶרֶץ, וּרְבוּ-בָהּ".
5. בראשית ל"ה, י"א – ציווי ליעקב אבינו: "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי, פְּרֵה וּרְבֵה-גוֹי וְקַהֵל גוֹיִם, יְהִי מִמֶּנּוּ; וּמְלָכִים, מִחֻלְצֵינֶיךָ יֵצְאוּ".

בעלי התוספות ביבמות ס"ה ד"ה "ולא" מעלים את השאלה: מדוע הציווי ליעקב בבראשית ל"ה הוא בלשון יחיד לעומת הציוויים לאדם ונח (בבראשית א' ובראשית ט') שהם בלשון רבים. בעלי התוספות מצטטים את רב יוסף בגמרא ועונים כי כאשר מדובר בחיות, באדם ובנח, הקב"ה מעביר להם את הברכה של "פרו ורבו" ולכן הפסוק נוקט בלשון "ויברך" וכן, הברכה של "פרו ורבו" שייכת גם לנשים וגם לגברים⁹, ולכן פסוקים אלה הם בלשון רבים "פרו ורבו" לעומת זאת, כאשר מדובר ביעקב, ביהודי – הקב"ה מחייב אותו לפרות ולרבות, לכן הפסוק משתמש אך ורק בלשון "ויאמר" ומצד ההלכה, החיוב של פריה ורביה חל על גברים ולא על נשים ולפיכך התורה משתמשת בלשון יחיד – "פרה ורבה".

6. אפשר לטעון שהראיה הזו מהאבות היא קצת בעייתית שכן התורה בדרך כלל אינה מתארת את לידתם של הבנות שאם לא כן כיצד המשיך העולם מקין ושת. כמו כן ידוע המדרש שעם כל בן של יעקב נולדה תאומה והתורה לא מתארת אלא את לידת דינה בלבד כך שקשה להסיק מכך לגבי האבות שכן יתכן שהיו להם בנות. בכל זאת אני טוען שעובדה שהתורה הזכירה רק את שני הבנים של האבות היא מאד משמעותית ומאד קשורה להבנתו של בית שמאי שעצם החיוב של פריה ורביה היא המשכיות של ברית האלוקים – שזה בעצם היה כל המטרה של חיי האבות.

7. עובדה זו מדגישה את הצורך בכפילות

8. משה – אחרי חטא העגל, ויוסף – במשך שנות הרעב.

9. לפי הרב סולובייצק, הברכה של פריה ורביה היא צורך ביולוגי לפרות ולרבות (עיין ספר אדם וביתו)

"ערוך השלחן" אבן העזר א-ה, מוסיף על ההסבר של התוספות שאפילו שיש הבדל הלכתי בחיוב של פריה ורביה בין זכרים לנקבות ובין יהודים לבין שאינם יהודים¹⁰, הרי לפי בית הלל המטרה של מצוות "פרו ורבו" הינה באופן ברור ומוחלט עבור כולם – ליישב את העולם.¹¹

לעניות דעתי ניתן לענות על שאלת התוספות ולהבין את הצורך בהבדלים בפסוקים לעיל בצורה יותר משמעותית לפי שיטת בית שמאי:

אפשר להגיד, לפי בית שמאי, שהשינוי בלשון בין הציווי לפרות ולרבות שניתן לחיות, אדם הראשון ונח לבין הציווי שניתן ליעקב אבינו נובע מהעובדה שהחיוב הבסיסי של פריה ורביה הוא לגמרי שונה ככל שזה נוגע ליהודי ולחיות ולגויים. ביחס לדגים ומי שאינם יהודים, בית שמאי מסכים עם בית הלל שהחיוב הבסיסי הוא יישוב העולם ולכן התורה משתמשת בלשון פרו ורבו. אולם ביחס ליהודי, בית שמאי חולק על בית הלל וטוען שעיקר החיוב של "פרו ורבו" אינו המשכיות של האנושות אלא המשכיות של הדת או המסורה היהודית ולכן התורה אינה משתמשת בלשון "פרו ורבו" אלא בלשון "פרה ורבה".

האות "ה" בספר בראשית מסמלת לימוד אתיקה ולימוד מוסר¹². כך למשל, לעומת כל שאר הבריות, אדם נברא ביום הששי, לסמל את אחריותם של בני האדם לחיות חיים אתיים לעומת בריות אחרות. בנוסף לזה, כשהקב"ה החליף את המשימה של אברהם מתפקידו כאב טבעי להיות אב המון גויים, נוספה לכך האחריות החדשה ללמד מוסר לכל העולם. הקב"ה מוסיף את האות "ה" לשם אברם ומשנה את שמו לאברהם. הקב"ה מוסיף את האות "ה" גם לשמה של שרי והיא הופכת לשרה.¹³

אף כאן כאשר הקב"ה מצווה את יעקב בפרשת וישלח לפרות ולרבות, הקב"ה גם משתמש באות "ה" במילים – "פרה ורבה". דהיינו, הקב"ה מצווה על יעקב: "פרה ורבה", בניגוד לחיות ולגויים שעליהם מוטל רק להתרבות ולהביא ילדים לעולם, על יעקב לא רק להוליד ילדים אלא גם ללמד אותם מוסר ולהעביר להם את התורה ואת המסורה.

הקב"ה מצווה ליעקב, "פרה ורבה", בניגוד לחיות ולגויים שמסיימים את חיובם בלידה, הרי שאצל יעקב, החיוב לעשות רק מתחיל.

סטיב אפשטיין עובד ב-NDS כארכיטקט מתחילת שנת 1996. הוא נשוי לאדית ויש להם שלשה ילדים: אביטל, איתמר ואורי.

10. עיין סנהדרין נ"ט שכתוב שגויים אינם מצויים במצוות פרו ורבו מאז הר סיני ועיין תוספות שם ד"ה "הא" שפרו ורבו אינה אחת משבע מצוות בני נח

11. עיין גם תוספות בבכורות מ"ז ד"ה "הא" שכתוב ש"גויים בני פריה ורביה ינהו ולא בני חיוב"

12. עיין ספר אדם וביתו של הרב סולובייציק

13. גם כתוב במסכת סוטה שהקב"ה הוסיף את האות "ה" לשם של יוסף להגיע לשם יוסף, אחרי שהוא הגיע לדרגה מוסרית גבוהה בגלל שנמנע מאשת פוטיפרע